

ФІЛОСОФІЯ

УДК 101

М 48

М 48

Володимир МЕЛЬНИК

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ТЕХНІЧНОГО ОБ'ЄКТА ТА ЙОГО СПЕЦИФІКА

У статті аналізується сутність техніки як соціального феномена, розкривається методологічна специфіка техніки та технічного об'єкта, обґрунтовується визначальна роль технічних інновацій у здійсненні соціальних революцій, які призводять до зміни типу культури.

Ключові слова: філософія техніки, техніка, технічний об'єкт.

Філософія завжди прагнула віднайти граничні основи усякого знання, у тому числі і знання про природу суспільства та його специфіку, про сутність, спрямованість історичного процесу та його критерії. І це закономірно. Адже відповіді на такого роду питання є не тільки (і не стільки) абстрактно-пізнавальними, але й мають практичне значення.

У сучасній філософсько-соціологічній літературі особливу увагу зосереджено на експлікації феномена технічного, зв'язку техніки та технології з подальшою діяльністю. Дослідження ведуться переважно в плані детермінації техніки рівнем розвитку природничо-наукового знання. Менше досліджується людсьовимірність техніки, її природа та зумовленість специфікою соціального способу життєдіяльності.

© Мельник Володимир, 2003

Історія проблеми починає складатися уже в культурі Давньої Греції. Філософ і поет Гесіод песимістично оцінював перспективи вдосконалення людства, певним чином пов'язуючи свій песимізм з технічними здобутками. На думку філософа суспільство загалом, проходячи шлях від золотого віку до віку заліза, деградує, морально спустошується, духовно занепадає. З кінця XIX – у XX ст. складалося нові філософські напрями, зокрема такі, як філософія техніки, що відображають занепокоєність західного світу долею цивілізації, необхідність збереження культурних здобутків. Сутність техніки, технічного загалом розглядається під кутом зору її ролі у виникненні та механізмах розвитку деструктивних тенденцій в європейській цивілізації.

Систематичне і цілісне філософське осмислення феномена техніки, як і технічного загалом, дають книгу XIX ст., а точніше 1877 роком, коли Е.Капп уперше ввів у науковий обіг поняття “філософії техніки”. Візьмемо на себе сміливість разом з тим стверджувати, що вперше не тільки заклад методологічні підвалини філософського дослідження техніки, але й сформулював теоретичні засади доволі цілісної філософської концепції техніки О.Штенглер. Він поставив питання про смислоутворюючу роль техніки в історії, виявив роль техніки як одного з визначальних чинників впливу на природу та суспільну еволюцію.

Нам видається аргументованою позиція тих дослідників, що вважають суспільно-історичну практику основою виникнення технології, технічних засобів, які предметно моделюють та реалізують суспільний характер людської діяльності. Серед найвагомших публікацій з обраної проблеми треба назвати праці “Природа, технологія, культура” відомого українського філософа Миколи Тарасенка і ґрунтовне дослідження Володимира Князева “Человек и технология (социально-философский аспект)”. У логічній послідовності вони подають генези осмислення складного цивілізаційного процесу.

Мета цієї статті – відтворити сутність технічного об'єкта, виявити його соціальні виміри і на цій основі встановити

методологічну специфіку науково-технічного знання (технікознавства).

Серед найпомітніших і, на нашу думку, глибоких змін, що відбуваються нині в світі, є, передусім, трансформація предметної сфери життєдіяльності людини на основі принципово нової техніки та технології. Вплив техніки на розвиток людини і суспільства масштабніший та глибокий, ніж це видається на перший погляд. Ідеться не тільки про технізацію практично усіх сфер життєдіяльності людини та суспільного буття, а й розвиток технології трансформують смисложиттєві цілі та цінності людини, визначають парадигми якісних перетворень соціуму.

Технічні інновації є по суті визначальними чинниками найбільш крупних соціальних революцій, які призводять до зміни типу культури. Для прикладу варто згадати хоча б оволодіння античного світу секретами технології масового виробництва заліза, яке стало по суті пружиною соціальних змін. Виявляється, переваги заліза над міддю та бронзою передовсім треба шукати не у її твердості, а у відносній дешевизні та масовій доступності з точки зору виробництва. Як результат – поширення залізних знарядь розширило масштаби та географію землеробства, суттєво підняло його продуктивність. Улоконалповались суспільні відносини класичного рабства. Завдяки знаряддям праці, що виготовлялись із заліза, розширились масштаби землеробства. Воно вперше відійшло від річних долин з їх м'яким ґрунтом. І ще важлива деталь – відбувається децентралізація суспільного життя, з'являються численні господарські центри, посилюються процеси обміну результатами діяльності, що в кінцевому результаті інтенсифікувало господарську діяльність та сприяло розвитку класичного рабства.

В історії розвитку феодального суспільства на особливу увагу заслуговують, зокрема, два винаходи – кінний упряж та стремено. Ці два винаходи сприяли зростаючому поширенню землеробства, підвищенню його ефективності, налагодуженню постійних та інтенсивних зовнішньо-економічних зв'язків між країнами. Що стосується масового запровадження стремени, то

воно суттєво вплинуло зокрема на посилення боєздатності військ. Вказані нововведення в кінцевому результаті обумовлювали трансформацію відповідних господарсько-політичних організацій. Що стосується становлення і розвитку капіталістичних відносин, то воно відбулося під впливом розвитку машинного виробництва, про що красномовно свідчить історія Голландії та Англії XVI – XVII ст. Приклади детермінації суспільних змін технічними інноваціями наявні у кожну історичну епоху, що і дає підстави бачити в ній не випадковість, а закономірність.

Дослідження технічної реальності як особливого культурно-історичного феномену, технічного як такого в найзагальнішому плані може бути здійснене з двох позицій: як результат і як власне процес праці. У першому випадку техніка та технологія розглядається як форма уречезненої праці, у другому – як буття жиної праці, що є її внутрішньо визначеною, моментом або стороною, і одночасно, самостійною формою існування – технічною діяльністю.

Уявлення про техніку історично змінювалось. Як свідчить історико-етимологічний аналіз, в античній лексичній терміном техніка (τεχνη) позначалась вищеназвані форми її буття. Разом з тим існувала і певна диференціація значень. На основі кореня даного слова утворились спеціалізовані терміни, один із яких позначав власне знаряддя, інший – майстерність, уміння, мистецтво, тобто реальну здатність до діяльності, що дає їй владу над предметом. Зокрема, в "Державі" Платон вустами Сократа говорить: "Але ж усе ж мистецтво... це влада і сила у тій галузі, де воно використовується" [4, 111].

З точки зору нашої проблеми важливим є висновок, зроблений О. Лосевим у процесі семантичного аналізу платонівських текстів. "Мистецтвом для Платона є й елементарні, засновані на звичках і позасвідомій практиці прийоми і прийоми більш методичного характеру, коли вже наявне деяке їх усвідомлення..." [3, 16]. Тут під технічним аспектом діяльності розуміється певний прийом, або, в ширшому розумінні, закріпленний (зафіксований) спосіб здійснення діяльності. Він може

характеризуватися як емпіричний, оскільки ґрунтується на повсякденному досвіді, або опосередковуватися теоретичним знанням і тому "бути більш методичного характеру". Справжнє мистецтво для Платона — це саме життя, але життя методично влаштоване і науково організоване" [3, 16]. Тут маємо ще одне значення терміну, яке можна назвати "техніка життя" — свідомо, доцільно, на науковій основі організований безпосередній процес життєдіяльності.

Саме таку інтерпретацію терміну містять інші праці, зокрема роботи В. Вернадського. "Останні археологічні відкриття розкривають перед нами несподіваний факт, що миське цивілізоване життя, звичайні для нашого побуту умови культурного миського життя, мирний торговий обмін і *техніка життя* (виділено нами — В.М.), які раніше не допускали її досягнення, пізніше забуті і через тисячоліття інколи знову винайдені. Вони дозволяють думати, що складний миський цивілізований побут існував задовго — можливо, за тисячоліття — шість тисяч років тому" [1, 30]. В іншому місці знаходимо: "ще раніше за цей час у межах 5—4 тис. років до н.е. існувала миська культура в Індії, Месопотамії, Малій Азії з такою *технікою життя* (виділено нами — В.М.), про яку ми ще декілька років тому не підозрювали, яка охоплювала населення, що обчислюється, можливо, мільйонами" [1, 109].

Наведена думка свідчить про високий рівень організації миського життя давніх культур, про структуру і механізми життєво важливих комунікацій між людьми, що утворюють певне соціальне ціле. Можна сказати, що поняття техніки, або технології життя виображає безпосередній процес її видворення. Це чуттєво достовірна логіка об'єктивної історично сформованих потреб і суб'єктивізації матеріальних обставин життя, причому відповідно до певних історичних передумов існування індивідуів. Аналіз досягнень античної мовної культури дозволяє виявити не тільки певні функціональні моменти розуміння технічного, але й ті нерезалізовані можливості, які стають актуальними сьогодні і несуть вагомий евристичний заряд у дослідженнях сутності техніки і технікознавства, технічного загалом.

Відомо, що технологія виникає тоді, коли виникає виробництво знарядь праці; власне *людська праця* розпочинається з їх виготовлення. Наголосимо, що науково-технічна діяльність, техніка — це не просто окремі елементи практики, уречевлений чи духовний. Техніка в її інструментальному вимірі як визначальна, атрибутивна характеристика притаманна усій людській діяльності. Саме тому в технології йдеться про "технічність" практики загалом, а не просто про технічність як різновид певної галузі практики.

Іншими словами, технологія — це не одна з форм практичної діяльності, а вся практика в аспекті її інструментального змісту. Історія технології розгортається відповідно до історії виготовлення технологічних знарядь праці. Виробництво останніх зумовило, з одного боку, освоєння людиною стихійних сил природи, перетворення їх на матеріальні умови людського життя, з іншого — становлення людини як природної і соціальної істоти, формування світової культури.

Для розкриття специфіки технічного об'єкта, розуміння неточності його вузько технічних характеристик необхідно вичленити його "нетехнічні" логіковимірні параметри, тобто людський чинник. Під ним треба розуміти не просто індивідуально-особистісну діяльність у її різних матеріально-предметних і пізнавально-духовних формах, адже людський чинник є всезагальним моментом суспільної життєдіяльності, який, зрозуміло, притаманний окремим видам і сферам людської праці, але не вичерпується ними.

Як відомо, однією із суттєвих ознак людської діяльності, на відміну від інстинктивної діяльності тварини, є здатність людини як суспільної родової істоти виділяти себе від своєї життєдіяльності; тим самим, опредметнювати в ній свої помисли і цілі. Зрозуміло, що людина постійно знаходиться в єдності зі своєю життєдіяльністю, а з її допомогою — з природним довкіллям і суспільним життям. Однак вказаний процес утвердження людиною своєї життєдіяльності в сенсі предмета своєї свідомості і волі є основою вичленення власне людського моменту (чинника) в усюму його соціокультурному і технологічному

значенні. Людський момент (суто людське) – це не сама людина в її індивідуально-особистісному бутті і не вся сукупна життєдіяльність людини, а її специфічно-необхідний фактор. Він відображає і фіксує свідомо здійснюваний акт (момент) людської життєдіяльності, саме ту її межу, коли людина за допомогою своєї свідомості відокремлює себе від умов свого існування і підносить свою діяльність до рівня усвідомлення умов, мети і засобів свого життя, стверджує власну життєдіяльність як цілісний, соціально організований, свідомо регульований процес. Іншими словами, власне людське – це момент самоусвідомлення життєдіяльності людини, який вона здійснює предметно-цілеспрямовано, з урахуванням стійких сил природно-історичного процесу.

Звідси логічний висновок: специфіка технічного об'єкта має соціальний характер і зумовлена особливостями соціальної практики загалом. Практика є посередньою ланкою на шляху переходу законів природи в зміст людської праці та знання. Саме вона надає зв'язкам природного матеріалу конкретно-практичне значення, співвідносить їх з об'єктивною дійсністю і тільки після цього перетворює у форми людського знання і планання.

Технічний об'єкт, техніка в найбільш узагальненому значенні – це закономірності природи, які функціонують у формах людської життєдіяльності, виступаючи для неї засобом реалізації людської мети. У цьому плані, на наш погляд, подлягає “нетехнічність” технологічного знаряддя, його соціально-практична природа та зміст [Див.: 2, 51 – 62].

У визначенні технічного об'єкта необхідно відштовхуватися не від природи самої по собі чи властивостей людської діяльності, а від їх єдності, опосередкованої практикою. Лише при такому підході у визначенні технічного об'єкта логічне збігається з історичним, генетичне з фактичним. Це дає можливість розглядати власне методологічні проблеми формування технічного об'єкта, досліджувати як можливий технічний об'єкт взагалі – безвідносно до конкретних форм його існування і функціонування.

Технічний об'єкт у його філософському, соціокультурному

значенні – це не застигле матеріальне утворення, що локалізоване в просторово-часовому континумі; він характеризує процесуальність людської діяльності, момент становлення матеріальних властивостей об'єкта речовиною людської праці, їх опередметнення за допомогою знарядь і подальший перехід синтезованих властивостей у живу форму доцільної діяльності людини. Іншими словами, технічний об'єкт є посліданням властивостей речовини природи з властивостями людської праці, утворюючи в кінцевому рахунку всезагальний спосіб технологічної діяльності.

Отже, технічний об'єкт є необхідним, універсальним елементом діяльності, без якого вона неможлива саме як людська діяльність. Технічний об'єкт, будучи всезагальним та універсальним, потенційно спроможний спеціалізуватися стосовно різних конкретних видів і форм діяльності. Він відображає в собі, що і як людина реалізує в ході перетворення світу.

У філософському узагальненні соціокультурного змісту технічного об'єкта він є нічим іншим як речовиною (фрагментом) природи, що поставлена практикою в певне перетворювальне відношення стосовно суб'єкта предметної діяльності. Людина перетворює матеріал природи предметно-практично, доцільно, відповідно до соціальних потреб суб'єкта, які усвідомлюються саме людським чинником. У процесі матеріально-практичного перетворення речовини природи здійснюється вицелення, виокремлення та усвідомлення його всезагальних “натуральних” зв'язків і властивостей як життєво необхідних, їх використання як інструментальних засобів.

Посередньою ланкою в переведенні законів природи у зміст людського знання і свідомості є власне людське начало (фактор), практика загалом. Вони виявляють і надають природним зв'язкам матеріалу, що обробляється, предметного характеру, співвідносять їх із об'єктивною дійсністю. І тільки потім своєрідно перетворюють їх на умови та засоби людської життєдіяльності. Ця сторона проблеми має два вузлових моменти. Перший полягає в дослідженні механізмів переводу

об'єктивних законів природи в живі форми свідомо-доцільної діяльності людини. Другий полягає у з'ясуванні закономірностей відображення доцільної діяльності в науковому знанні та особливостей втілення останнього в безпосередній механізм промислово-технологічних знарядь різних типів. Взяті в єдності, ці моменти зумовлюють специфіку технічного об'єкта. Ним є не просто окремо взяті фрагменти природи, знання чи свідомість, а спосіб матеріальної взаємодії об'єктивних властивостей природного матеріалу і предметних характеристик практики, її суцільної форми, інструментальності, доцільності.

На основі викладеного робимо висновок: специфіка технологічного об'єкта, технічного як такого полягає в матеріальному синтезі властивостей речовини природи і предметно-доцільної життєдіяльності суцільної людини. Особливістю і основою виникнення технологічного знаряддя є соціально-практична діяльність. По суті, технологічне знаряддя будь-якого взірця є предметною єдністю двох форм об'єктивного процесу, предметним синтезом природного та соціального у сфері практики. У цьому розумінні технологічні знаряддя, взяті окремо, а також сукупно як система технічних засобів та технологій, є предметним результатом колективної життєдіяльності, а суб'єктом техніки як атрибуту людської діяльності є безпосередньо суцільна праця.

Занадто часто залежність техніки від законів природи (технічно оснащена людина в досягненні соціально поставлених цілей діє за законами природи), треба звернути увагу на те, що в техніці своєрідно об'єктивуються суцільні сутності. Її розвиток є процесом "відчуження" від природних органів і передачі штучним продукуючим системам основних функцій виробничого процесу, тобто в техніці опредметнюються трудові функції людини.

Однак розвиток техніки шляхом моделювання трудових функцій не скеровується суб'єктивно. Навпаки, в техніці моделюються ті трудові функції людини, які на даній стадії розвитку суцільства необхідно опредметнити в технічних засобах, виходячи з потреб суцільного прогресу. Власною

природою вже сформованих продуктивних сил, внутрішніми суперечностями між необхідністю підвищення ефективності їх функціонування і неможливістю для існуючої структури продуктивних сил забезпечити соціально необхідні функції детермінується, яка саме техніка буде створюватися і які виробничі функції людини в ній будуть опредметнені. У техніці об'єктивуються, опредметнюються суцільні потреби.

Наголосимо, що технічні засоби праці не є відособленим результатом окремого індивіда. Джерело їх становлення – в соціальній сутності колективної життєдіяльності людей. Техніка не тільки виражає міру людського оволодіння силами природи, але й подає в конкретно-матеріалізованому вигляді буття сутнісних сил суцільної людини. Ми поділяємо думку М.Тарасенка, що "соціальність – не зовнішня форма, а внутрішній вимір розвитку техніки, невід'ємний атрибут її сутності. І в тому плані, що основою виникнення і розвитку техніки служить успішна колективна праця... і в тому плані, що машинні механізми дії технології моделюють соціальний спосіб реалізації живої людської праці, взаємодії її предметних знарядь" [5, 182].

Інтегративна сутність техніки дає підстави зробити висновок, що сукупність науково-технічного знання, на базі якого створюються технічні структури (особливо на теперішньому етапі розвитку науки і техніки), є певною синтетичною цілісністю, обов'язковими компонентами якої виступають знання зі сфери природничих та суцільних наук. Цей висновок стає ще більш наочним, якщо звернутися до вивчення конкретних шляхів опредметнення наукових знань у матеріальному виробництві, в технічних структурах практичної діяльності.

1. Вернадський В.И. Размышления натуралиста. Научная мысль как планетарное явление. Кн.2. - М.: Наука, 1977. - 520 с.
2. Князев В.Н. Человек и технология (социально-философский аспект). - К.: Львівськ. Из-во при КГУ, 1990. - 176 с.
3. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Высокая классика. - М.: Наука, 1974. - 740 с.

4. Платон. Государство // Платон. Соч. в 3-х т. - Т. 3, ч. 1. - М.: Мысль, 1971. - 678 с.

5. Тарасенко Н. Ф. Природа. Технологія. Культура. - К.: Наукова думка, 1986. - 256 с.

Владимир Мельник. Философский анализ технического объекта и его специфика. В статье анализируется сущность техники как социального феномена, раскрывается методологическая специфика техники и технического объекта, обосновывается определяющая роль технических инноваций в осуществлении социальных революций, которые приводят к изменению типа культуры.

Ключевые слова: философия техники, техника, технический объект.

Volodymyr Melnyk. Philosophical analysis of technical object and its peculiarity. In the article the essence of technique as a social phenomenon is analyzed, methodological peculiarity of technique and technical object is shown. The author gives grounds to the important role of technical innovations in the process of social revolutions that lead to changing of a culture type.

Key words: philosophy of technique, technique, technical object.

УДК 130
М 74

Віра МОВЧАН

ДІЯЛЬНІСНЕ ВІДНОШЕННЯ ДО СВІТУ: ДАЛЕКТИКА МОРАЛЬНОГО ТА ЕСТЕТИЧНОГО

У статті досліджуються витоки формуючих умінь людини, роль руки не лише як знаряддя формування, але як ейдосу форм. Усі інші види формування, зокрема художнє, розглядаються як такі, що мають у своїй передумові морально-естетичне відношення, прообраз якого складається на ранніх етапах історії у формуванні з матерії природи та згідно з образом подьскої руки знарядь праці. Предметно-формуюча діяльність визначається не лише як джерело виробництва засобів висування, але і як джерело "виробництва" людини.

Ключові слова: моральне, естетичне, діяльнісне відношення, творчість, образ, ідея.

Проблема діалектичного зв'язку морального та естетичного в діяльнісному відношенні людини до світу знайшла ґрунтовну розробку в філософсько-естетичній теорії 60-80-х років ХХ ст. У працях відомих радянських філософів Л. Столовича, Ф. Кондратенка, М. Кагана, І. Смольянінова, В. П. Іванова, А. Канарського, О. Фортоваї було обґрунтовано, що естетичне – це особливий спосіб відношення людини до світу. Ф. Кондратенко, застерігаючи проти різнопланового вживання поняття, зокрема ототожнення прекрасного та естетичного, слушно вказує, що естетичне – це *відношення* [Див. 3, 226]. О. Фортова розкриває діяльнісне відношення як вияв сутнісного зв'язку людини зі світом та вияв її творчої природи, виражений у творчо-формуючій діяльності. Відмінне між моральним та естетичним відношенням розглядається у його зумовленості